

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

књ. LXXIII, св. 1–2

ISSN 0350–185x
UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

књ. LXXIII, св. 1–2

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Даринка Горџић-Премк, др Рајна Драгићевић,
др Најда Иванова, др Александар Лома, др Алина Ј. Маслова,
др Софија Милорадовић, др Мирослав Николић, др Слободан Павловић,
др Предраг Пипер, др Слободан Реметић, др Живојин Сићанојчић,
др Срејко Танасић, др Зузана Тојолињска, др Анајолиј Турилов,
др Викџор Фридман*

Главни уредник

Предраг Пипер

БЕОГРАД
2017

Први број *Јужнословенског филолога* изашао је 1913. године, у Београду. Часопис су покренули Љубомир Стојановић и Александар Белић, чланови Српске краљевске академије. Први уредник *Јужнословенског филолога* био је Александар Белић. Од броја XVIII часопис издају Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

808

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ филолог / главни уредник Предраг Пипер. – Год. [1], књ. 1, св. 1/2 (1913) ; год. [2], књ. 2, св. 1/2 (1921) – књ. 11 (1931) ; књ. 12 (1933) – књ. 17 (1938/1939); књ. 18 св. 1/4 (1949/1950)–. – Београд : Српска академија наука и уметности : Институт за српски језик САНУ, 1913–1938 ; 1949/1950–. – 24 cm

Годишње

ISSN 0350/185x = Јужнословенски филолог

COBIS.SR-ID 615183

Рецензенти радова који се објављују у LXXIII броју *Јужнословенског филолога*:
др Даринка Гортан-Премк, др Рајна Драгићевић, др Александар Лома,
др Радивоје Младеновић, др Предраг Пипер, др Слободан Реметић,
др Веран Станојевић, др Јелена Филиповић

Секрећар редакције: др Рајна Драгићевић

Израду и штампање финансирало је Министарство за просвету,
науку и технолошки развој Републике Србије.

Прихваћено на седници Одељења језика и књижевности САНУ 21. марта 2017.

Издаје:

Институт за српски језик САНУ, Кнез Михаилова 36

Коректура:

Марија Селаковић

Припрема за штампу:

НМ либрис (www.nmlibris.rs)

Штампа:

Чигоја штампа

ISSN 0350-185x, LXXIII, св. 1–2 (2017)
UDK: 811.163,41'373.4
811.163,41'282.2
COBISS.SR-ID: 230981900
DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI1702135M>
Примљено: 14. јануара 2017.
Прихваћено: 31. јануара 2017.
Оригинални научни рад

ТАЊА З. МИЛОСАВЉЕВИЋ*
Институт за српски језик САНУ**

ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА РЕПРЕЗЕНТАЦИЈА КОНЦЕПТА СПОСОБНОСТИ НА ДИЈАЛЕКАТСКОЈ ЈЕЗИЧКОЈ СЛИЦИ СВЕТА (НА ПРИМЕРУ ПРИДЕВСКИХ ЛЕКСЕМА СРПСКОГ ПРИЗРЕНСКОГ ГОВОРА)

Фрагмент дијалекатске језичке слике света на којем је репрезентован концепт способности језички се манифестује преко лексичко-семантичког субпоља *способности*, који са субпољима *темперамент* и *карактер* попуњава лексичко-семантичко поље *психичке карактеристике човека* и употпуњује психолошки профил човека. У оквиру лексичко-семантичког субпоља *способности* идентификујемо два параметра за разврставање лексема, и то у областима интелектуалних и психомоторних способности. Лексичко-семантичку репрезентацију датог концепта пратимо на примеру квалификације човека у сфери интелектуалних и психомоторних способности у српском призренском говору. Основни корпус истраживања представља *Збирка речи из Призрена* Димитрија Чемерићића. Лексичку парадигму, на основама теорије семантичког поља, представљамо као систем јединица организованих у мање парадигматске групе: лексичко-семантичку групу придева са хиперсемом 'интелектуалне способности' и лексичко-семантичку групу придева са хиперсемом 'психомоторне способности'. Конституентне јединице лексичко-семантичког субпоља *способности* комбинују елементе из интелектуалне сфере људске психе (паметан, разборит, уман, способан, вешт, окретан, сналажљив, хитар, брз; глуп, неразборит, сметен, будаласт, луцкаст, луд, сулуд, безуман), при чему се јасно издвајају опозити *паметан – глуп* и *паметан – луд*, док на негативној оси можемо пратити постепени прелаз из једног менталног стања у друго психичко стање (*глуп – луд; луд – глуп*). Број лексичких ознака којима се обележавају интелектуална и психомоторна својства човека и висока продукција експресива у овом

---

* tanja77nis@gmail.com

** Овај рад настао је у оквиру пројекта „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора” (ЕДБ 178020), који у целости финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

домену карактеризације човека показују да принцип интелекта има велики значај у поимању човека међу носиоцима дијалекта.

Кључне речи: концепт *сїособносїи*, ЛСГ придева 'интелектуалне способности', ЛСГ 'психомоторне способности', српски призренски говор

Психички живот човека, његово радно ангажовање, сналажење у друштву и свакодневном животу одређују способности. Способности представљају скуп свих психолошких услова неопходних за извођење неке активности. Темље се на наслеђеним склоностима појединца, а развијају се под утицајем околине. Способности су веома важне особине личности с обзиром на то да утичу на различите аспекте деловања појединца у групи и на процесе спознања себе и појава у свету који га окружује. Људска заједница препознаје њихов значај, што се испољава у сталном процењивању индивидуалних разлика у способностима, а одражава се на језичкој слици човека кроз широк дијапазон лексичких ознака са „амбивалентним прототипичним категоријалним вредностима“ (ШТАСНИ 2013: 93). Фрагмент дијалекатске језичке слике света на којем је репрезентован концепт људских способности језички се манифестује преко лексичко-семантичког субпоља *сїособносїи*, које са субпољима *їемїераменїи* и *каракїер* попуњава лексичко-семантичко поље *їсихичке каракїерисїи* човека и употпуњује психолошки профил човека.

Општу поделу способности на сензорне, интелектуалне и моторне (HRNJICA 2003: 222) донекле прати лексичко-семантичка организација нашег субпоља, које интегрише језичке ознаке у вези са интелектуалним и психомоторним способностима. Способности као психолошки подсистем личности прилагодили смо когнитивистичком лексиколошком приступу човеку и фокус истраживачке пажње усмерили на лексичко-семантичку репрезентацију датог концепта у конкретном дијасистему, односно на лексичку манифестацију концепта способности у српском призренском говору. Лексичку базу овог истраживања чини *Збирка речи из Призрена* Димитрија Чемерићића (<http://prepis.org>), која хронолошки припада првој половини XX века, али је несумњиво да Чемерићићева картотека представља језичку стварност на призренском ареалу и у ранијем периоду. Основни корпус допуњен је јединицама које налазимо у *Регисїру речи из Призрена* у студији С. Реметића о српском призренском говору (РЕМЕТИЋ, 1996). Извори нуде драгоцене језичке податке за реконструкцију наивног поимања интелекта и његову манифестацију на дијалекатској слици света призренске језичке личности.

Комплексом придевских лексичких јединица са инваријантном компонентом 'способности' квалификује се особа по неком аспект у менталног функционисања који се испољава у одређеним активностима. У урбаној средини, какав је Призрен у првој половини XX века, афирмативна својства личности доводе се у везу са умним способностима и вештином извођења одређених радњи. Интелектуалне способности високо су вредноване, али је концентрација лексема овог продуктивног семантичког поља фреквентнија на негативном полу менталне скале. Вербализација појмовних вредности паметног и глупог човека квантитативно иде у корист негативне номинације, што јасно предочава став ондашњих Призренаца о когнитивним способностима и њихово схватање интелигенције као једне од највиших духовних врлина појединца.

Богатство и дисперзија језичких ознака у сфери менталних својстава човека омогућава различите типове парадигматских веза међу њима. Хијерархијска структура и семантичка разгранатост лексема условила је хиперо-хипонимски однос, поларизованост детерминисала антонимске релације, специфична дијалекатска експресија допринела је изузетно развијеним синонимским редовима, а међујезичка интерференција низовима контактних синонима. Лексичку парадигму, на основама теорије семантичког поља, представљамо као систем јединица организованих у мање лексичке групе – лексичко-семантичке групе: ЛСГ придева са хиперсемом 'интелектуалне способности' и ЛСГ придева са хиперсемом 'психомоторне способности', које се даље гранају у подгрупе: ЛСПГ придева са хиперсемом 'умно развијен', ЛСПГ придева са хиперсемом 'умно ограничен' и ЛСПГ придева са хиперсемом 'умно поремећен', односно ЛСПГ придева са хиперсемама 'вешт / невешт'.

Лексичко-семантичка група придева са хиперсемом 'интелектуалне способности'

Интелектуалне способности лингвистички се проучавају као посебно лексичко-семантичко поље или као сегмент већег парадигматског лексичког скупа. Принцип интелекта и његов одраз у лексици и фразеологији привлачи пажњу савремених лингвиста, што потврђује све већи број радова у словенској науци о језику који се баве проучавањем језичких јединица које припадају интелектуалној сфери.¹

¹ Семантички, прагматички, мотивациони, аксиолошки и други аспекти анализе поља 'интелект човека' јављају се и у радовима новије генерације истражи-

Систем лексема са инваријантом 'интелектуалне способности' обједињује језичке јединице са широким спектром значења, које се своди на релативно мали број семема, при чему се свака може дефинисати као комбинација категоријалне семе, која је доминантна и самим тим заузима независну позицију у семском комплексу, и сета диференцијалних семантичких ознака којима се конкретизује компонента интелектуалног својства (степен развоја интелигенције неретко је у вези са физичким изгледом, карактерним цртама, а посебно се испољава у односу према раду).

Надређеној компоненти 'интелектуалне способности' у српском призренском говору одговарају хипероними *īameīī* и *фич 'ур*. Синоним домаћој речи *īameīī*, која се односи на способност човека да мисли, схвата, просуђује, дакле на мисаоне и спознајне способности, јесте балкански турцизам из области мишљења *фич 'ур* (тур. *efkâr*), који проширује првобитну, искључиво когнитивну, семантику на означавање општих интелектуалних способности.

Феномен људске интелигенције и његов одраз у лексичком систему призренског говора раслојен је на две поларизоване стране. Једно језичко-семантичко-лексичко значење је на две амбивалентне зоне, што је праћено опозицијом према субјективној оцени. На позитивном полу концентрисани су неутрални придеви са интегралном семом 'паметан', док се око негативне осе симетрије групишу адјективни експресиви обједињени компонентама 'глуп' и 'луд'. Природу људске интелигенције језички прате слојеви лексема у изразитом антонимском односу. Менталну категорију 'луд' не можемо поистоветити са концептуалном вредношћу 'глуп', с обзиром на то да се у првом случају ради о душевној болести, умном поремећају, а у другом о умној ограничениости.² Дијалекатска лексика диференцира ова два значења, тако да на бинарној менталној скали

вача: Т. В. Леонтјева (ЛЕОНТЬЕВА 2003), Е. А. Шерина (ШЕРИНА 2010), Р. Т. Сирајева (СИРАЕВА 2013), О. М. Мазаела (МАЗАЕЛ 2014). Емоционалност као сегмент психичке сфере истражена је у радовима А. А. Кијашеве (КИЈАШЕВА 1985), М. Х. Галијевог (ГАЛИЕВ 2005), Е. А. Монастирскаје (МОНАСТЫРСКАЯ 2008). Именице овог семантичког типа у србистици са деривационог и семантичког становишта проучава Г. Штасни (ШТАСНИ 2013).

² Опсег значења лексема којима се изражава појмовна вредност семантичког типа 'луд' се проширио, тако да се једним делом семске структуре поклапа са идеографском вредношћу лексичких јединица које денотирају глупост као менталну особину: *луд* „1. умно поремећен, душевно болестан; 2. глуп, непромишљен, неразуман“ (РМС III: 240).

разликујемо три парадигматска скупа, чији су чланови у међусобно супротстављеним позицијама, а на опозитним половима, на нивоу микроредова, ступају у синонимске парадигматске односе.

Квалификативи којима се денотира особа са израженом способношћу расуђивања, разборита, мудра, здравог ума јесу *йамеџан*, *мудар*, *йишкин*, *мислен*, *сеџл'ив* и *ведар*, са стожером *йамеџан*.

Придеви се обично семантички дефинишу другим придевима из исте тематске групе, што отежава њихову семантичку анализу.³ Кохезиони центар овог лексичког скупа је придев *йамеџан*, јер улази у дефиниције осталих чланова реда: *йишкин* „паметан, промућуран, искусан“, *сеџл'ив* „паметан, домишљат, лукав“, *ведар* „разборит, бистар, паметан“ (Чемерикић). Синонимичним придевским лексемама „разборит“ и „мудар“ објашњено је значење доминанте *йамеџан*, који постаје најпродуктивнији члан категорије, а самим тим и њен типичан примерак. Овде се сусрећемо са тзв. грешком у дефинисању званом *circulus in definiendo* (Драгићевић 2007: 79), када се један појам разјашњава другим (*йамеџан* „разборит, мудар“), а други оним првим (*мудар* „паметан, разборит“). Овакви случајеви показују апсолутно појмовно и семантичко поклапање две лексеме или више лексичких јединица. Идентичне вредности чине придеве *йамеџан* (*Овај Л'уба љскоч'и љо йамеџан од оца*) и *мудар* једреним елементима групе. Секундарном семантиком центру се прикључује придевска јединица *ведар* (*Овако се ч'јни ведар у йамеџи. – Вџдре гу су дџца ка ведар дџн*). Метафоричка реализација значења базирана је на активности семе 'чист' из примарног семантичког садржаја „који је без облака и магле, чист“, при чему су остале семе са метеоролошким значењем десемантизоване. Семантичка модулација компоненте 'чист' иде у правцу асоцијативног повезивања са човеком, алудирајући на бистар, јасан, непомућен, незамагљен ум. Придев *ведар* најпре се појављује као детерминатор значења главног члана у синтагматским конструкцијама типа *ведра глава*, *ведра йамеџи*, а потом се механизмом синегдохе развија у самосталну метафору за карактеризацију човека према интелектуалним својствима. Од глаголске основе изведен је придев *сеџл'ив* (*Млого је сеџл'ив йџај коџил', да га йреварџи не мџж*), који семантички одговара

³ Бавећи се семантиком придева који се односе на људске особине, Р. Драгићевић долази до закључка да се компонентијална анализа не може користити у анализи значења придева (Драгићевић 2007: 78), већ да су у овој семантичкој групи примењиве анализа прототипа и инпут анализа (Драгићевић 2001: 195, 206).

стандардној форми *досейљив* „који се лако досети, нађе скривена решења, домишљат, довитљив“ (РМС I: 746). Значење које *сейл'ив* има у Призрену мотивисано је секундарним семантичким садржајем мотивног глагола. Доминантна семантичка обележја 'паметан' и 'домишљат' блокирају негативну конотацију значењског елемента 'лукав'. У једреном делу семске структуре индеклинабилног адјектива *џишкин* (тур. *pişkin*) налазе се централне карактеристике значења лексичко-семантичке групе 'паметан', 'промућуран' (*Пишкин је вој дџе, віде л'и како одговара?*). Периферна компонента 'искусан' актуелизира се у одређеном контексту и конкретизује категоријалну вредност лексема.⁴

Неутрална идеографска вредност лексема праћена је њиховом мотивно-творбеном структуром. Прости су придеви *мудар* (прасл. *mōdrь) и *ведар* (прасл. *vedrь). Лексему *мудар* Чемерикић није унео у збирку, али нам *nomina attributiva мудрац*, изведена из овог придева и потврђена у монографији С. Реметића, дозвољава да лексему *мудар* уградимо у систем придева српског призренског говора. Платисемичност придева *мудар* огледа се у разуђености његовог значења на косовско-метохијском ареалу.⁵ Са творбено-семантичког становишта *џамеџан* је првостепени дериват, деноминал, са творбеним формантом *-ан*, којим се особи као духовно својство приписује семантички садржај исказан именицом у основи – *џамеџ* „способност човека да мисли, схвата, расуђује, интелигенција, ум, разум“. Девербативни придев *сейл'ив* означава особину појединца за себе (деривиран је од непрелазног свршеног глагола *сеџи* (*се*) и творбеног форманта *-л'ив*) и има активни смисао, значи да неко лако чини оно што значи глагол у основи (Драгићевић 2001: 101), тј. с лакоћом схвата, брзо долази на какву мисао. Придевом *мисл'ен* квалификује се промишљена, разборита особа, развијених когнитивних способности, садржаних у глаголу од којег је придев потекао (*Мислен човек беше џај аџ'и-Мџџа*). На основу афирмативног

⁴ Турцизам *џишкин* јавља се само на Косову и Метохији, без паралела у балканским језицима, и то у фигуративном значењу „искусан“ (у турском језику примарно је „куван, печен“) (Петровић 2012: 240).

⁵ Елезовић истиче да се значење ове речи на Косову деинтелектуализовало, да *мудар* више значи „миран“ него „уман“ (Елезовић I: 421). Професор Р. Младеновић потврђује овакво значење и у Призрену, где је компонента 'промишљен' неодвојива од појмовних вредности 'кротак', 'миран', 'несвадљив', које особу превасходно квалификују према начину реаговања на спољашње импулсе, а придев *мудар* у сегмент о темпераменту. У северној Метохији овај придев корелира са „разуман, уман, паметан“ (Букумирић 2012: 333).

колективног вредносног мерила, ови придеви денотирају прототипичне особине не само у домену људских способности већ у оквиру општег психолошког профила личности.

Синонимски ред придева са хиперсемом 'умно ограничен' формирају експресиви *глу̑и**, *глу̑иас**, *и̑у̑њав*, *не̑слан*, *недокл'е̑иан*, *недоказан*, *зел'ен*, *шу̑и̑*, *забрáјен* / *забрáл'ен*, *ша̑шкън*, *абда̑л*.

Доминанта микрореда *глу̑и* садржана је у опису кохипонима *глу̑иас*, *и̑у̑њав*, *ша̑шкън*, *неслан*, *недокле̑иан*, *недоказан*, *абдал*, *зелен* и *шу̑и̑*. Са позиције централног члана лексичко-семантичке групе придев *глу̑и* делује као елемент неутралне квалификације са објективном негативном оценом.⁶ Око њега су концентрисани *глу̑иас*, *неслан* и *недокл'е̑иан*, у чијим семантичким објашњењима стоји квантификатор којим се одређује степен умне ограничености: *глу̑иас* „пома-ло глуп“, *неслан* „приглуп, прилично глуп“, *недокле̑иан* „приглуп, подоста глуп“. Сема интензитета одређује место ових лексема на градационој скали менталног развоја. Формант *-ас*⁷ умањује степен изражености особине исказане придевом у основи (*И који̑и̑ја му бе̑ше глу̑иас* (РЕМЕТИЋ 1996: 442)). Од глаголских основа, префиксалном творбом настали су партиципски облици *неслан* (*Ў, ш̑и̑о си не̑слан! Де̑ ти̑ је и̑а̑ме̑и̑?*) и *недокл'е̑иан* (*Недокл'е̑иан гу̑ је и̑а̑ј мла̑ц'е̑ји̑ си̑н*), уз негацију и семантичку модулацију полазног значења. Пренесено значење мотивног глагола заснива се на традиционалном националном фразему *соли̑и̑и̑ (коме) и̑а̑ме̑и̑* „саветовати кога“. Асоцијације се успостављају на вези између зачињавања јела сољу и „зачињавања мозга саветима“ да би се добио пожељан и друштвено прихватљив финални производ (укусно јело – паметан

⁶ Лексема *глу̑и* не постоји као лексикографска одредница у збирци Д. Чемериџића, што је не искључује из лексичког система српског призренског говора. То што се не појављује у основном облику може значити превид састављача лексикона или свесну намеру да се не уноси лексика општег типа која је и граматички и семантички једнака књижевној. У *Регистру речи из Призрена* налазимо деривирани придев *глу̑иас* (РЕМЕТИЋ 1996: 562), а Чемериџић даје деадјективну именицу *глу̑иос*. Из наведеног разлога, ослањамо се на семантичку интерпретацију лексема *глу̑и* у *Речнику северне Мејхохије* „који је ниске интелектуалне способности, који се тешко сналази у непознатој ситуацији (Букумирић 2012: 99), с обзиром на географску блискост два говора. Ово одређење корелира са лексикографском дефиницијом у РСАНУ „1. супр. од паметан. а. умно ограничен, неспособан да добро схвата и расуђује“ (РСАНУ 3: 370).

⁷ Финална консонантска група *-си̑* у призренском говору упрошћена је губљењем финалног плозива (РЕМЕТИЋ 1996: 124).

човек), па се негирана придевска форма семантички наслања на трансформациони модел конкретно – апстрактно (бљутаваог укуса, безукусан – празног ума, глуп).⁸ Семантичко преобликовање придевске лексеме *недокл'еѿан* полази од конкретног значења глагола *кл'еѿа* „ударцима чекића исправља оштрицу, оштри”, који префиксацијом прелази у перфективни вид *докл'еѿа*, означавајући завршетак радње „доврши клепање, оштрење“, да би пуну метафоризацију остварило у одричној форми трпног глаголског придева *недокл'еѿан*, јер само у том облику мотивни глагол развија секундарну апстрактну семантику. Сема 'оштри' мотиватор је семантичког варирања, док су остали значењски елементи који се односе на конкретне садржаје десемантизовани.

Ближој периферији припадају придевске јединице у чијим је семантичким реализацијама квалификатив *глуѿи* допуњен низом значењских елемената нижег ранга, које конкретизују његову општу квалитативну вредност: *ѿуњаѿ* „глуп, туп, млитав, луд“ (*Туњаѿо гу девојч'е, неје ка маѿи*), *абдал* „глуп, будаласт, луцкаст“, *зел'ен* „незreo, будаласт, глуп“ и *шуѿи* „будаласт, глупав“. Турцизам *абдал* (тур. *aptal*) задржао је примарно значење и у придевској и у именничкој функцији (*Од н'ега ѿб абдал ч'овека видеја л'и си?*). Цео семантички садржај који има у турском језику усвојен је на ширем балканском подручју (Петровић 2012: 29). *Зел'ен* и *шуѿи* су метафоричке трансформације индуковане асоцијацијом на релацији младост – глупост, неразумност, неразборитост. Метафора *зел'ен* потиче из фитосфере (*Зел'ен л'и си, море, шѿиб збориш ѿако?*), а *шуѿи* из зоосфере (*Шуѿио гу девојч'е ѿскоч'и ѿјејзи ѿеза-Маре*), тако да у потпуности мењају семантичку позицију у односу на референта (*зелен* који није сазрео (о плоду) – незreo (о човеку) – будаласт, глуп (о човеку); *шуѿи* који је без рогова – који је млад – незreo – будаласт, глуп).

Ка даљој периферији гравитирају лексеме *недоказан* и *зобрајен / забрал'ен*, које неким сегментом семантичке структуре посредно упућују на значење „глуп”. Значењска вредност придева *недоказан* изражена је квалификативом *неразуман*, којим се не означава слабоумност као трајно интелектуално својство, већ се упућује на тренутну непромишљеност, на одсуство рационалног промишљања у одређеним ситуацијама (*Шѿиб ѿи је, море ч'овеку, шѿиб си ѿако недоказан?*). Придев *зобрајен / забрал'ен* може да корелира са придевом

⁸ Језички израз има утемељење у симболичкој ритуалној радњи. У Призрену је постојао обичај да се посоли вода у којој се новорођенче први пут купа како би дете било паметно и мудро (Чемерикић).

глуї само на нивоу значења којим се заборавност третира као карактеристика слабијег менталног развоја (*Забрајена съм, мори, ич' не држим на йамей. – Нана осшарела йа се уч'инила ейшем забрал'ена*). Међутим, ова особина најчешће се приписује старијим особама чија способност памћења опада услед старења.⁹ Могућност усвајања, чувања и коришћења информација веома је важан когнитивни фактор интелигенције, тако да нарушавање менталног склопа и успоравање можданих функција свакако утиче на интелектуалне способности појединца.

На негативном полу квалификације особа са ограниченим расуђивањем интегрисане су јединице са хиперсемом 'умно поремећен': *луд**, *маний*, *изгубен*, *исшрујен*, *луцкас**, *ч'ирик*, *нецеја*, *ч'укнаи*, *ч'ушинаи*, *брл'ив*.

Микроред корелатива обједињених диференцијалном семантичком компонентом вишег ранга 'умно поремећен' граничи се са лексичким скупом који се односи на умно ограничену особу. Интелектуалне способности овде су директно повезане са душевним поремећајима и условљене су психичким болестима. Примарни придев *луд* у стандарду има широк дијапазон значења „1. а. душевно болестан; б. глуп, непромишљен, неразуман; 2. који је изван себе од узбуђења, који не влада собом, избезумљен; 3. малолетан, недорастао, незрео, неискусан, лаковеран, наиван“ (РМС III: 240). На Косову се својство означено овим придевом доводи у везу са младошћу (СКОК II: 325), па је, како тврди Елезовић, *луд* исто што и *млад*, без икакве алузије на слабост ума (ЕЛЕЗОВИЋ I: 371). У *Речнику северне Мейохије*, међутим, номинациона вредност лексеме *луд* поклапа се са примарном реализацијом у књижевном језику – „умно поремећен, умоболан“ (Букумирић 2012: 296). Чемерићић није унео придев у лексикон речи из Призрена, али јесте деадјективну именицу *лудос* у контексту *младос – лудос*, што претпоставља постојање квалификатива *луд* у живом говору и његову семантичку везу са одређеним животним добом, које се схвата као незрело, непромишљено, неразумно. Око самог центра синонимског реда груписане су јединице *маний*, *исшрујен* и *изгубен* са квалитативним значењем „умно болестан, безуман“. Придев *маний* етимолошки је повезан са глаголом

⁹ Концепт заборавности као особине старијих људи фигуративно се вербализује глаголским речима *извешри* (*Теза-Мара осшарела, извешрела, уч'инила се ка чурка, јадница*) и *бабундише се* (*Нашред била бисшра, ама сьг се нишишо бабундисала, зар шшо осшарела*) (Чемерићић).

махнуџи, а укрштање основа *мах-* и *ман-* П. Скок семантички оправдава изванјезичким фактором „*bijesan čovjek lamata rukama*“ (Skok II: 355) (*И мánиџи од њијáнога бéга. – И дéда му бíја мánиџи, ња éџе сџг се óн сирóма њомамíја. – Задéваф мánиџиога Ч'ор-Зéфу. – Мánиџи Благо́је да ме учи њáмеџи*). *Исџирујен* и *изгубен* губе значењску спону са глаголима чији су партиципски облици, а придевско значење осамосталили су захваљујући детерминатору у колокацијским спојевима *исџирује се од њáмеџи* и *изгуби се од њáмеџи*. Примарно глагол *исџирује* у Призрену значи „поквари“, а *изгуби* има општу семантику „остане без чега“ (Чемериќић). Ако се има у виду сужавање перспективизације (памет), семантичка модулација је транспарентна. Перфективизацијом уз помоћ префикса *из-* указује се да је радња стигла до потпуног завршетка, што значи да особа окарактерисана партиципима не поседује лудило као трајну особину, већ је оно условљено неким спољним факторима и изазвано животним ситуацијама (болест, старост, несрећа)¹⁰ (*Изгубен је сџсвém, нíџиџио нé зна. – Óна ка да је изгубéна мáло; Џóџа Чемерíќин бíја исџирујен зе нé би узéја сáм сéбе на врáџи*). Као перманентно психичко својство личности јавља се сулудост, које се перципира као одсуство нормалног душевног стања. Заосталост и ограниченост интерпретирају се као особина онога који је луцкаст, будаласт, умањујући интензитет експресивног семантичког садржаја. Стога лексеме *луцкас*, *ч'џрџк*, *нецеја*, *ч'укнаџи* и *ч'ушнаџи* образују ближу периферију лексичко-семантичке групе. Од једрених чланова диференцира их заступљеност особине у мањој мери. Деминутивна нијанса значења је формално и семантички обележена суфиксом *-ас(џи)* у случају деадјектива *луцкас*¹¹, који се уклапа у оквир придева на *-асџи* којима се исказује духовна особина уочљива на први поглед (ДРАГИЋЕВИЋ 2001: 113). Код осталих чланова низа компонента смањеног интензитета садржана је у структури елемената семантичке интерпретације. Турски непроменљиви придев *ч'џрџк* (тур. *çürük*) пандан је домаћем *исџирујен*, јер примарно означава оно што је покварено, труло, неисправно, а у пренесеном, експресивном значењу има људску референцију. *Ч'џрџк* је у Призрену семантички изједначен са *луцкаси* и *сулуд*, код којих је семантичка доминанта *луд* детерминисана квантитативном компонентом 'помало, напола' (*Éџе га íде и*

¹⁰ Овакво тумачење оправдавају примери из говора: *Сџóјан се узéја оџи њáмеџи, да је дал 'éко. – Исџируја се оџи њáмеџи, сирóма, џе га оџнэсоше у Дéвич', бóг и Свéџи Јанич 'íје бíч'и ч'е му њомóгне* (Чемериќић).

¹¹ Придев *луцкас* преузели смо из монографије С. Реметића (1996: 442).

ӣај ч'ӯрїк Арса). Синонимичним придевима *луцкасї* и *сулуд* дефинисане су придевске лексичке јединице *нецеја*, *ч'укнаї*, *ч'ушнаї*, чиме је сема интензитета дата имплицитно, посредно. Значење префиксалне придевске сложенице *нецеја* одговара негираној варијанти разговорног значења придева *чиїав* „паметан, нормалан“ у стандардном језику (РМС VI: 886) (*Ванкіно дѣше ка да је нецѣло ѿо мѣло*). Придев *чукнаї* дијалекатски је семантички еквивалент књижевном *ударен*, јер у секундарној реализацији обе лексеме обележавају помало луду, ђакнуту особу. Са њима се семантички преплиће партицип глагола *ч'ушне* „1. гурне. 2. удари“ (Чемерикић) – *ч'ушнаї*, употребљен у атрибутој функцији. Семантичким варирањем основног садржаја развила су се пренесена значења са човеком као референтом. Фигуративност се остварује сужавањем перспективизације примарног значења глагола *чукне* и *чушне*, аналогично према изразу *ударен у главу*, након чега облици трпног придева уопштавају семантику „сулуд, луцкаст, будаласт, ђакнут“, описујући човека по доминантној духовној особини. На крајњој периферији, гравитирајући ка подгрупи 'умно ограничена особа', налази се квалитативно одређење за непромишљену, неразбориту, сметену особу, која се у одређеним околностима понаша неразумно, безумно (*Он ка да је мѣло ч'укнаї; Тој будѣлч'е његово, ӣај ч'ушнаї Тоїка*). Придев *брл'ив* семантичким садржајем приближава се лексичко-семантичкој подгрупи лексема којима се карактерише глупа особа, али контекстуална компонента одредила је њен периферни статус у оквиру анализиране подгрупе. У секундарној реализацији ова придевска лексема остварује људску референцију, примарно се односи на овцу која је болесна од брља. Изменом архисеме са животиње на човека мења се семантички садржај, при чему се сема која носи информацију о болести у мозгу овце 'брљ' метафоричким процесом трансформише у семе које се односе на психичку нестабилност човека 'непромишљен', 'неразборит', 'сметен' (*Шїо і̄и је дѣньс, брл'ива л'и си, мори? – Осӣај га, брл'иф је. – Они ка да су брл'иви*).

Лексичко-семантичка група придева са надређеном појмовном вредношћу 'интелектуалне способности' има сложену структуру, велики број хетерогених знакова у корелацији са адекватним позицијама на нормативној скали, па су у складу са тим језички елементи распоређени у три лексичко-семантичке подгрупе 'умно развијен', 'умно ограничен', 'умно поремећен', односно 'паметан', 'глуп' и 'луд'. У језгру поља 'способности' ситуирана су ителектуална својства човека, одражена, пре свега, у опозицији *ӣамешан* – *глуп*. Као

ментална активност вишег реда, ум је далеко супериорнији у односу на друге две категорије, с обзиром на то да омогућава обраду, складиштење, чување и пренос информација и усмерен је на обезбеђивање одрживости појединца и заједнице. Високом степену умне развијености, поседовању широког спектра информација и њиховом хармоничном протоку супротставља се умна ограниченост, способности да се објективно процени окружење контрастира се њено одсуство, адекватној менталној активности супротставља се неадекватно или хаотично ментално деловање. Принцип интелекта има велики значај у поимању човека међу носиоцима дијалекта, а убедљив аргумент у корист овој тврдњи је број лексичких јединица у синонимским редовима придева са варијантним значењима 'умно ограничен' (11) и 'умно поремећен' (10).¹² Сет јединица којима је репрезентована негативна сфера интелектуалних способности човека несразмерно је обимнији у односу на лексичке скупове чији су конституенти позитивно конотирани (6). Вредност оцене релативизирана је према норми, према прототипу, и зато компонента апсолутне оцене изражава специфичност колектива, који творбеним и семантичким процесима варирања производи блискозначнице да означи, опише, именује оно што је непожељно, „ненормално“, што се не уклапа у оквиру прототипа и тиме га пејоративно маркира. Глупост и лудило, иако проузроковани урођеним аномалијама или незрелошћу менталног апарата, у фокусу су људске нетолеранције, због тога социјум екстражује ове особине и обележава их језичким знацима високог степена експресивности. Експресивност се испољава и кроз семантичко преобликовање партиципа *неслан*, *недоклејан*, *недоказан*, *игубен*, *исцрујен*, ч' *укнаџ*, ч' *ушнаџ*, који губе везу са полазним значењима глагола чији су морфолошки облици и као семантички деривати улазе у домен карактеризације човека, а квалитативном номиналном

¹² У категорији номинације доминација негативно конотираних јединица још је експлицитнија. Микрогрупа именица са категоријалним значењем 'умно ограничена особа' броји тридесет конституената (*будáла*, *áбдал*, *шаикън*, *зунџа*, *áмза*, *замлáџа*, *будал'ица*, *џуњавац*, *џуња́вко*, *џуња́вица*, *џуџубáјка*, *муч'урла*, *áјван*, *вóл*, *говéдо*, *магáре*, *магарџица*, ч' *уран*, ч' *урка*, *гуска*, *мајмун*, *буква*, *ардбква*, *красџавица*, *буза*, *гузица*, *џóкмак*, *боздóван*, *шóй*, *áлч'ак у џáмеџ*). Редови експресивних синонима одражавају нетолерантан став колектива према особама са умањеним интелектуалним капацитетом, а за изражавање таквог односа носиоци дијалекта користе различите механизме семантичке трансформације, али неретко посежу и за турцизмима, којима се, због специфичне звучности, постиже пунија афективност и интензивнији ефекат негативног маркирања у непосредном говорном чину.

вредношћу 'глуп', односно 'луд' понеки од њих циркулишу у централној зони поља, директно маркирајући особу по негативном својству.

Лексичко-семантичка група придева са хиперсемом
'психомоторне способности'

Психомоторне способности се могу одредити као способности извођења одређених радњи са одређеном тачношћу, брзином, снагом, флексибилношћу и координацијом покрета, а од активности зависи који ће аспект психомоторних способности бити испољен (HRNJICA 2003: 223). Онога који поседује ову врсту способности сагледавамо као спретног, умешног и вештог у обављању каквог посла или какве активности. У Призрену се развијена психомоторика веома уважавала, а тај екстралингвистички фактор пропраћен је адекватним језичким ознакама, пре свега придевским речима.

На позитивном полу групе концентрисани су квалификативи који карактеришу особу по пожељном својству, означеном хиперсемом 'вешт', са лексикализованим хиперонимом *веш*: *веш*, *марифеџи*, *марифеџил'ија*, *ербаџи*, *сиособан* / *сиасобан*, *окреџан*, *лџк*, *ч'ескин*, *даровиџи*.

Централни елемент групе је прост придев *веш* (прасл *věd-to > стсл. *вѣсѣѣ*) и доминантан у семемама осталих чланова синонимског реда (*За њаку рабѣѣ вал'а вѣш ч'овек*. – *Од Рѣсѣ Десѣѣ њо вѣш кујунѣ'ија не бѣва*. – *Погодија вѣшѣѣга калфу*. – *Вѣшѣѣ је у свѣ рабѣѣ*. – *У везѣѣ њо је вѣшѣѣ сѣсѣѣра гу*. – *Мара вѣшѣѣ ѡѣра ч'аше*, *вѣкниѣѣ њѣ*). Језичким контактом условљена је апсолутна синонимија између словенског *веш* и турског *марифеџи* (тур. *marifet*) (*Марифеџи ѡскоч'и ѡѣј Рамѣно коѣѣл'е*. – *Од њѣга ѡ марифеџил'ију ч'овека у вѣк нѣсѣм видеја*, *од њѣга ѡ мајсѣѣор не бѣва*), чија паралелна употреба потврђује бинарни карактер лексичког система српског призренског говора, где турцизми чине импозантан лексички слој. Мање је фреквентан турски придев *ербаџи* (тур. *erbar*), који је на Косову и југу Србије једнозначан и односи се на способну и вешту особу (*По ербаџи је од браѣѣ*).¹³ Придев *сиособан*,

¹³ Шкаљић наводи две семантичке реализације: „1. vještak; 2. sposoban, okretan“, какве лексема *ербаџи* има и у турском језику. У јужним српским говори-ма преовладава друго значење, са носећом квалитативном компонентом 'вешт' (Елезовић I: 175; Митровић 1992: 104; Златановић 1998: 114).

којим се описује вешта особа, у новије време је ушао у придевски систем српског призренског говора (*Деца ги с̄иособне* (РЕМЕТИЋ 1996: 386)).¹⁴ С морфолошког становишта, потиче од корена *соб-*, превојног лика рефлексивне заменице себе, деривиран уз помоћ два префикса *с-* и *ѿо-* и префикса *-ан* и само у том облику развија значење „вешт“ (СКОК III: 211). Придевске јединице *окреѿан*, *љк* и *ч'ескин* блиско кореспондирају са особинама темперамента 'окретан, сналажљив'. Семски елемент који носи информацију о прецизности, брзини и координацији покрета ситуира их у домен психомоторних способности. Веште, окретне особе обично су живахне, хитре, сналажљиве, а то су особине које припадају сфери умног и емотивног реаговања. Придев *окреѿан* мотивисан је поствербалом *креѿи*, формиран по морфолошком моделу комбиноване, префиксално-суфиксалне творбе, означавајући особу која је вешта, умешна, спретна и брза приликом обављања какве активности (*Од Јована Маце ѿо окреѿинога неч'е наѿи'еѿе. – Окреѿино ѿскоч'и ѿѿој девојч'е*). Семантички му се приближава придев *љк* у секундарној реализацији, којом се метафорички описује онај који са лакоћом, без напора, вешто и брзо завршава одређене послове у одређеној сфери делатности (*Љк ч'овек, за све је ербаѿи*). Групи придева са хиперсемом 'психомоторне способности' турцизам *ч'ескин* припада семантичком компонентом која се односи на брзину извршавања одређених радњи (*Ч'ескин ѿѿи је ѿвој деѿѿе*). Тај елемент значења садржан је у придевима *хиѿар* и *брз*, који улазе у семантички опис лексеме и одређују њен статус у групи. Део семеме 'вредан' упућује на човеков однос према раду, а не на квалитет обављања посла, који у великој мери зависи од степена развијености крупне или ситне моторике. Дифузност значења непроменљивог придева *ч'ескин* потиче од платисемије коју ова лексема остварује у турском језику „оштар, шиљат; жесток, јак; брз, вредан“ (ŠKALIĆ 1966: 191; ЕЛЕЗОВИЋ II: 362). У Призрену је експониран периферни изворни садржај, који семантички одговара појму окретног, спретног човека. Скривеном семантиком која се може везати за фину моторику подгрупи се прикључује деноминал *даровиѿи* „који има нарочитих способности за нешто“ (*Т(ај) с̄ѿареј му с̄ин ѿѿ неје дарѿвиѿи зе ѿѿај млаѿи'еј. – Дарѿвиѿиѿа, мајко, коју гѿд раѿѿѿу да ѿзне у рѿке, ураѿѿѿи гу мајсѿѿѿски. – Све деѿа гу су млоѿо дарѿвиѿе*). Сложеним суфиксом *-овиѿи* особи се у јачем степену приписује таленат, поседовање природних способности и из-

¹⁴ С. Реметић бележи га и у прозодијско-фонетском лику *с̄иасобан* (РЕМЕТИЋ 1996: 352, 386).

ражава емотивна вредност, односно субјективна оцена према ономе којег таква особина одликује.

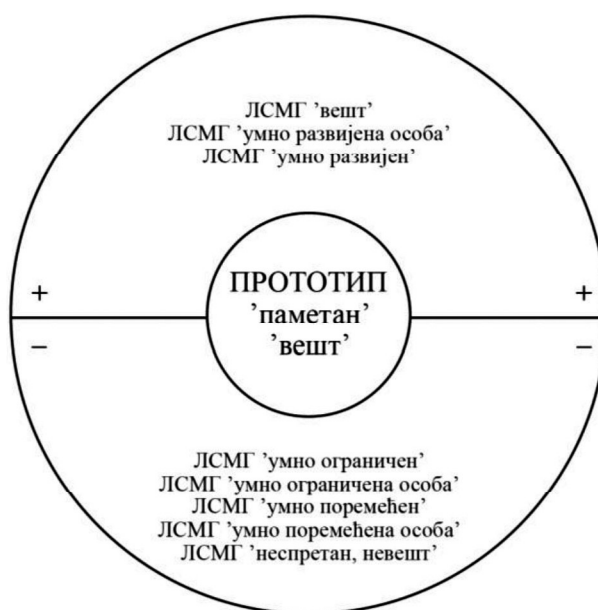
На супротном полу, као опонент позитивно оријентисаним лексемама, стоји антонимски пар *нѣсїасобан / нѣсїасобан* и *їїуїкун*, са квалитативном вредношћу „неспретан, невешт”.

Одрицањем садржаја исказаног придевом *сїособан* негира се постојање особине (*И брїї му нѣсїасобан* (РЕМЕТИЋ 1996: 386)). Пример негативне квалификације у домену психомоторних способности човека је лексема *їїуїкун* (тур. *tutkun*) (*Туїкун їскоч’и їбї Шурдїно дїше Сїїанко*). Значење турцизма ближе је изворном основном глаголском значењу (тур. *tutmak* „држати ухватити”), одакле „везан” у Призрену, а од њега асоцијативним преношењем „невешт, неспретан”. Турски наставак *-кїп* одговара нашем *-л’ив* (СКОК III: 529), који значи фреквентно испољавање особине (ДРАГИЋЕВИЋ 2001: 105).

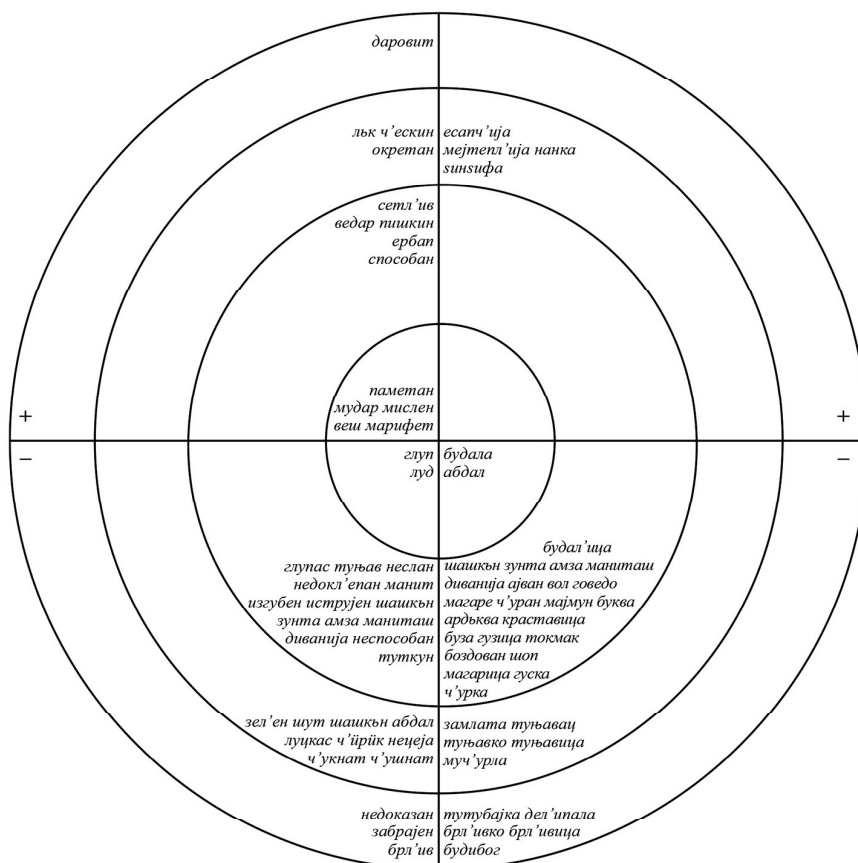
Став говорника према менталним активностима човека, које долазе до изражаја у комуникацији, животним ситуацијама, обављању одређених радњи и послова, рефлектује се у одабиру лексичких јединица којима ће те особине означити. Конституентне јединице лексичко-семантичког субпоља *сїособносїїи* комбинују елементе из интелектуалне сфере људске психе (паметан, разборит, уман, способан, вешт, окретан, сналажљив, хитар, брз; глуп, неразборит, сметен, будаласт, луцкаст, луд, сулуд, безуман), при чему се јасно издвајају опозити *їамейїан – глуї* и *їамейїан – луд*, док на негативној оси можемо пратити постепени прелаз из једног менталног стања у друго психичко стање (*глуї – луд; луд – глуї*), с обзиром на то да међу њима постоји извесна каузалност, која може бити искључена уколико се ради о психичкој нестабилности и дубљим душевним поремећајима. Тенденција да се истакне оно што је специфично и пожељно својство појединца у домену моторичких способности ослања се на менталитет социјума и полази из дивљења према даровитим, али и потребе да се спретни и вешти мајстори прочују својим умењем, што лексици овога семантичког типа даје етно-културолошку вредност.

Наивно поимање људских способности утиснуто је у денотативне слојеве семантичког садржаја квалификатива, а став призренске језичке личности према интелектуалним својствима читава се у конотативним сегментима значењске структуре. Колективна спознаја

интелекта као ентитета којег одликују ведрина, чистина, бистрина, оштрина, бриткост, зачињеност, дубоко је укореењена у свести призренских Срба и свој одраз налази у метафоричним вербалним ознакама (*ведар, недоклејан, неслан*), док се ограничени ментални капацитет појмовно и језички повезује са младошћу и незрелошћу и развијањем сема колективне експресије конкретна обележја се из зоосфере и фитосфере преносе у домен карактеризације човека (*шуйй, зелен*). У представи призренских Срба о моторним способностима вештина и спретност поимају се као лакоћа и брзина покрета од које зависи успешност и умешност у обављању послова и на дијалекатској језичкој слици света интерпретирају се метафоричким садржајима и манифестују адекватним квалификативима (*окрејшан, льк, ч'ескин*). Метафоризација је механизам којим се постиже висок степен експресивности у пољу карактеризације човека, и, поред деривације и позајмљивања, један је од најпродуктивнијих поступака усложњавања синонимских редова и богаћења дијалекатског лексичког фонда.

Семантичка структура субпоља *сйосноснйшй*

Лексичка манифестација концепта *способности*

Литература

- Букумирић, Милета. *Речник говора северне Мейхохије*. Монографије 15. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012.
- Драгићевећ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- Елезовић, Глиша. *Речник косовско-мејхохијског дијалекта*. Књига I–II. Приштина: 1998.
- Златановић, Момчило. *Речник говора јужне Србије*. Врање: 1998.
- ЛЕОНТЬЕВА, Т. В. Леонтьева, *Интеллект человека в зеркале русского языка*, cckiev.com.ua/avt-leonteva-t-v-intellekt-chelove...
- Митровић, Бранимир. *Речник лесковачког говора*. Лесковац: 1992.

- ПЕТРОВИЋ, Снежана. *Турцизми у српском призренском говору*. Монографије 16. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. *Српски призренски говор I*. СДЗБ, XLII. Београд: 1996.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, САНУ – ИСЈ, књ. I–XIX.
- МАЗАЕЛ, О. М. *Интеллектуалне квалитета човека у зеркале руској фразеологији*, www.science.vsu.ru/.../Диссертација_Мазаел_О.М.pdf.
- ШЕРИНА, Е. А. *Национално-културна специфика образне лексике руског језика (на материјале сопствено образних слова, карактеризујућих човека)*. Томск: 2010. sun.tsu.ru/mminfo/2010/.../000395075.pdf
- ШТАСНИ, Гордана. *Речи о човеку (Номинација човека у српском језику)*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2013.
- HRNJICA, Sulejman. *Opšta psihologija sa psihologijom ličnosti*. Београд: Naučna knjiga, 2003.
- СКОК, Петар. *Етимолошки речник хрватског или српског језика*, Књига I–IV. Загреб: JAZU, 1971–1974.
- ЏКАЛИЋ, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, 1966.

Таня З. Милосавлевич

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЈ РЕПРЕЗЕНТАЦИЈА КОНЦЕПТА
СПОСОБНОСТЬ В ДИАЛЕКТНОЈ ЈАЗЫКОВОЈ КАРТИНЕ МИРА
(НА МАТЕРИАЛЕ СЕРБСКОГО ПРИЗРЕНСКОГО ГОВОРА)

Резюме

Лексико-семантичко субполе способности совместно с субполями *темперамент* и *характер* составляет поле ментальной характеристики человека и является одним из языковых репрезентантов концепта *интеллект*. Анализ данного субполя позволяет пополнить психологический профиль призренской диалектной личности. В рамках исследования лексико-семантичко субполя *способности* выделяем два параметра распределения языковых единиц: область интеллектуальных способностей и область психомоторных способностей. В соответствии с теорией семантичко поля лексическую парадигму представляем как объединение слова, противопоставленных по общему семантичко признаку. Интеллектуальные способности личности прежде всего отражены в противопоставлении умный – глупый. Отрицательная оценка интеллектуальных способностей человека представлена значительно большим числом сочетаний по сравнению с количеством выражений, имеющих положительную коннотацию. Лексико-семантичко субполе способности составляют такие прилагательные, характеризующие интеллектуальную сферу человеческой психики, как умный, рассудительный, мудрый, способный, умелый, проворный, ловкий, находчивый, быстрый, глупый, нерассудительный, смущенный, глуповатый, придурковатый, сумасшед-

ший, безрассудный. При этом четко выделяются оппозиции умный – глупый и умный – сумасшедший, а в наборе единиц с отрицательной оценкой можно проследить постепенный переход из одного ментального состояния в другое (глупый – сумасшедший; сумасшедший – глупый). Количество лексических единиц, обозначающих ментальные (интеллектуальные) особенности человека, выбор лексем, определяющих человека как носителя этих особенностей, а также высокая продуктивность экспрессивов в области ментальной характеристики субъекта, показывают, что для носителей рассматриваемого диалекта интеллектуальные способности в восприятии и оценке человека имеют большое значение.

Ключевые слова: концепт *способности*, лексико-семантическая группа прилагательных 'интеллектуальные способности', лексико-семантическая группа 'психомоторные способности', сербский призренский говор.

Tanja Z. Milosavljević

THE LEXICAL-SEMANTIC REPRESENTATION OF THE CONCEPT OF
ABILITIES IN THE DIALECTICAL LINGUISTIC IMAGE OF THE WORLD
(THE CASE ADJECTIVES OF THE SERBIAN SPEECH OF PRIZREN)

Summary

A fragment of the dialectal linguistic image of the world which represents the concept of the human intellect is linguistically manifested through the lexical-semantic subfield of *abilities*, which with the subfields of *temperament* and *character* completes the lexical-semantic field of *human psychological characteristics* and gives a more comprehensive account of the psychological profile of the Prizren dialectal persona. Within the lexical-semantic subfield of *abilities* we identify two parameters for the classification of lexemes, one in the field of intellectual and one in the field of psychomotor abilities. The lexical paradigm, based on semantic fields theory, is represented as a system of units organized into smaller lexical groups: the LSG of adjectives with the hyperseme 'intellectual abilities' and the LSG of adjectives with the hyperseme 'psychomotor abilities'. The human intellectual abilities are primarily reflected in the *smart – dumb* opposition. The set of units used to represent the negative sphere of human intellectual abilities is disproportionately broader in comparison to the lexical groups whose constituents have a more positive connotation. The constituents of the lexical-semantic subfield *abilities* combine elements from the intellectual sphere of the human psyche (smart, sensible, wise, able, skillful, agile, resourceful, quick-witted, sharp; dumb, imprudent, distracted, foolish, witless, crazy, insane). Here we can clearly see the distinction between the opposites *smart – dumb* and *smart – crazy*, while on the negative axis we can note the gradual transition from a mental state into a psychological state (*dumb – crazy; crazy – dumb*). The number of lexical features which can be used to mark the human intellectual capacity, the choice of the lexeme used to mark a man as a bearer of these features, and the high production of expressives in the domain of human intellectual characterization indicate that the principles of

the intellect have a significant role to play in the understanding of the conceptualization of an individual among various speakers of a particular dialect.

Keywords: concept of *abilities*, LSG of adjectives with the hyperseme ‘intellectual abilities’, LSG of adjectives with the hyperseme ‘psychomotor abilities’, Serbian speech of Prizren.